

Kritika gramatológie?¹

Alžbeta Kuchtová —

Filosofický ústav SAV, Bratislava

alzbet.kuchtova@gmail.com

Abstrakt:

Cieľom tohto textu je poukázať na „odpornosť“ knihy *O gramatológii*, ktorú tu stotožňujeme s odporom voči kritike (v texte ale implicitne pracujeme s obomi významami slova „odpor“). Prvý z týchto významov slova „odpor“ spájame s Derridovým neografizmom „*restance*“, a tým vlastne navrhujeme preklad tohto neografizmu do slovenčiny (odporovanie). Toto odporovanie súvisí s odolávaním voči pojmovosti, voči transparentnému prenosu významu. V závere hovoríme o istej radikálnosti takto poňatého odporu, ktorým sa kniha *O gramatológii* vyznačuje.

Kľúčové slová: odpor, odporovanie, odpornosť, kritika, Jacques Derrida, *O gramatológii*, ticho

DOI: <https://doi.org/10.46854/fc.2020.6r.853>

Úvod

Filozofická čitateľská skúsenosť, tak ako ju poznáme vo všeobecnosti, akoby vždy ašpirovala na kritickosť; čítajúc chceme väčšinou kritizovať. Ak však zoberieme do ruky knihu *O gramatológii*,² zisťujeme, že takejto ašpirácii odporuje. Prečo? Odpovedať na túto otázku bude hlavnou úlohou tohto textu.

Byť čitateľom vzdelaným v oblasti dejín filozofie teda znamená kriticky pristupovať k tomu, čo sa číta. To predpokladá schopnosť identifikovať predpoklady a tvrdenia daného textu, ktoré by sa mali dať previesť na subjekt-predikátovú formu A je x, pričom o pravdivosti týchto tvrdení možno ďalej polemizovať. Azda práve takéto postoj chce uplatniť aj čitateľ Derridu.

1 Text vznikol vo Filozofickom ústave SAV ako súčasť riešenia grantovej úlohy VEGA 2/0110/18.

2 Slovenský preklad názvu slávneho Derridovho diela ako *Gramatológie*, ktorého autorom je Martin Kanovský, nie je správny, lebo vo francúzskom slovnom spojení *De la grammatologie* ignoruje predložku *de*. V celej tejto štúdii teda uvádzam správnejší preklad: *O gramatológii*. (Pozri Derrida, J., *Gramatológia*. Z fr. orig. prel. M. Kanovský. Bratislava, Archa 1999.)

Derrida však takémuto postoju odporuje.³ Odpor jeho písania, keď jeho písanie ostáva akoby samo v sebe, je spätý s istou neuchopiteľnosťou textu, na ktorú potenciálny kritik naráža. Keď hovoríme o neuchopiteľnosti textu, hovoríme o jeho nepojmovosti – poukazujeme na to, že každý text vzdoruje pojmu, narúša transparentnosť prenosu významu pomocou slov (pojem tu chápeme ako to, čo možno prenášať pomocou opakovania slov či iných vyjadrovacích prostriedkov tretej osobe). Neuchopiteľné je teda to, čo čiastočne ostáva mimo prenosu, a tým mimo pojmu – to, čo vzdoruje prenosu. Text teda kladie odpor, aby mohol zostávať sám v sebe, a tým si zabezpečiť pretrvávanie v nepojmovom.

Derrida tento odpor tematizuje tak, aby sa odporovanie (nepojmivosť) jeho textu stalo istým motívom, hoci odpor je niečo, čo je vlastné každému textu (každý text je potenciálne nezrozumiteľným, t. j. nepojmovým). Toto „odporovanie“ Derridovho písania však nie je jeho úplnou nemožnosťou: „... nejde o nemožnosť..., ale skôr o odpor, o „odporovanie“⁴ istého písania...“⁵ Ide o určitú nečitateľnosť textu, ktorá ostáva v jeho čitateľnosti. Inšpirujeme sa tým, čo o poézii Paula Celana píše sám Derrida: „Báseň hovorí prostredníctvom toho, čo inde nazývam jej jednoduchým *odporovaním*, prekračujúc tak poznanie. Píše a to, čo píše, je predovšetkým tým, na čo sa obracia, a tým, čo sa ustanovuje mimo poznania, zapisujúc dátumy alebo podpisy, na ktoré môžeme naraziť, vyzývajúc ich bez toho, aby sme vedeli niečo o tom, čo datujú alebo podpisujú.“⁶

Ďalej možno hovoriť o Derridovi ako o istom type čitateľa, pretože kniha *O gramatológii* je predovšetkým určitým čítaním textov dejín západnej metafyziky. To, ako tu Derrida pracoval s textami iných filozofov, by sme mohli

3 Tento text samotný sa nachádza v apórii: chce poukázať na odpor, ktorý Derridov text kladie, ale robí to tak, že Derridu interpretuje, a teda istým spôsobom tento odpor ruší, a to preto, aby vôbec o ňom mohol vypovedať. V tejto nevyhnutnej apórii sa nachádza každý text, ktorý chce hovoriť o neuchopiteľnom – pri vyslovení neuchopiteľného sa ono stáva uchopiteľným – ale to neznamená, že by neuchopiteľné malo takýmto spôsobom zmiznúť. Mojou ambíciou nie je napodobňovať Derridov štýl písania, ide skôr o poukázanie na odpor, ktorý jeho text *O gramatológii* vzbudzuje v našich filozofických končinách, a tým o jeho lepšie sprístupnenie čitateľom. Nejde ani o nedôveru voči akémukoľvek pokusu kritizovať Derridu.

4 Vo francúzštine *restance*. Tento Derridov neografizmus *restance* (z fr. slov *résistance* a *rester* – podstatné meno *odpor* a sloveso *ostať*) navrhujeme prekladať ako *odporovanie*. Tento preklad síce nevylučuje oba významy Derridovho neografizmu, no zachováva význam francúzskej prípony *-ance* vyjadrujúcej výsledok nejakej aktivity, keďže *restance* je na pomedzí aktívneho a pasívneho, ale nie je ani jedno, ani druhé. Naopak, v slovenskom jazyku zase vzniká prepojenie medzi *odporným* a *odporom*, na ktorom je tento text založený. V Derridovej tvorbe sa slovo *restance* objavuje v rôznych kontextoch, napríklad aj v súvislosti s dekonštrukciou psychoanalýzy. Tu ho budeme používať iba v súvislosti s neuchopiteľnosťou textu. Pozri Derrida, J., *La carte postale. De Socrate à Freud et au-delà*. Paris, Flammarion 1980, s. 265; Derrida, J., *Résistances*. Paris, Galilée 1996.

5 Derrida, J., *Dissémination*. Paris, Éditions du Seuil 1972, s. 14.

6 Derrida, J., *Schibboleth pour Paul Celan*. Paris, Galilée 1986, s. 63.

nazvať „kritikou“,⁷ ale rozhodne nejde o kritiku vo vyššie uvedenom zmysle identifikovania subjekt-predikátových predpokladov a následného poukázania na ich nepravdivosť. Derrida sa od predpokladov takto chápanej kritiky dištancuje v druhej kapitole druhej časti tejto knihy nazvanej „Premrštenosť. Otázka metódy“.⁸ Nejde však o kantovskú kritiku, ktorá je skúmaním podmienok možnosti. Derridova hyper-kritika je, naopak, skúmaním podmienok možnosti a nemožnosti: „Za akých podmienok je gramatológia možná? Jej základnou podmienkou je isté otriasanie logocentrizmom. Táto podmienka možnosti sa však obracia na podmienku nemožnosti.“⁹

Derridovi teda nejde o to, aby predstavil projekt gramatológie ako nejakú teóriu znaku či písma;¹⁰ chce skúmať podmienky ne/možnosti gramatológie ako takej. Neopiera sa o prijatie syntaxe typu *A je x*, ale o jej spochybnenie – a to prostredníctvom uvažovania o podmienkach jej možnosti, ktoré sa však ukážu byť zároveň podmienkami jej nemožnosti.

Nechceme, samozrejme, tvrdiť, že kniha *O gramatológii* sa nekritizuje, alebo sa v minulosti nekritizovala.¹¹ Tvrdíme však, že táto kniha vzdoruje kri-

7 Derrida v knihe *Strašidlá Marxa* hovorí o „hyper-kritike“ (Derrida, J., *Spectres de Marx*. Paris, Galilée 1993, s. 149). Ďalej v texte budem používať tento termín, aby som odlišila dekonštrukciu od tradičnej kritiky. O tom, či sa dekonštrukcia môže spájať s kritikou, píše vo svojom článku M. Fišerová, o hyper-kritike sa však nezmieňuje (Fišerová, M., *Dekonstrukce „není“ kritika. Filozofia*, 72, 2017, č. 7, s. 515–526).

8 „Vytváranie tejto významovej štruktúry očividne nemôže spočívať v reprodukcii vedomého, dobrovoľného a intencionálneho vzťahu – a to prostredníctvom komentára, pomocou nespozorovateľného a úctivého opakovania –, ktorý spisovateľ udržiava, zhováraju sa s dejinami, spisovateľ prináležiaci k týmto dejinám už len vďaka jazykovému prvkom. Tento aspekt komentára musí mať v kritickom čítaní bezpochyby svoje miesto. Ak kritická tvorba dostatočne neuznáva a nerešpektuje všetky tieto klasické požiadavky, čo nie je jednoduché a vyžaduje si to všetky nástroje tradičnej kritiky, riskuje, že sa z nej stane niečo ľubovoľné, oprávňujúca sa tvrdiť takmer hocičo. Zábrany klasickej kritiky však neboli nikdy tým, čo otvára čítanie, ale skôr ho vždy iba ochraňovali.“ (Derrida, J., *De la grammatologie*. Paris, Éditions de Minuit 1967, s. 227.) Navrhujem tu svoj vlastný preklad, pretože v preklade Kanovského je táto veta nezrozumiteľná (pozri napr. nasledujúce spojenie slov: „pomocou zastretého a rešpektujúceho zdvojenia komentára, vedomého, úmyselného, zámerného vzťahu, ktorý spisovateľ vykonáva vo svojich diskusiách s dejinami.“ Derrida, J., *Gramatológia*, c.d., s. 167).

9 Derrida, J., *Gramatológia*, c.d., s. 82.

10 Nejde mu tu o vypracovanie nejakej novej teórie znaku, a to ani v zmysle nejakého nekonečného odkladu významu, ako to naznačuje Fišerová: „Dekonstrukcia dáva starému metafyzickému termínu reprezentácia nový, suplementárny význam. Jacques Derrida navrhuje vlastné riešenie problému metafyzického určenia sémantiky, ktorým je odklad významu v nekonečnom slede reprezentácií reprezentácií nadväzujúcich na seba a ktorý nemá žiadny vystopovateľný počiatok.“ Fišerová, M., *Odložený význam. Derrida o sémantickej konštrukcii a deštrukcii. Filozofia*, 69, 2014, č. 1, s. 20.

11 Pozri napríklad kritiku J. Searla (Searle, J. R., *Reiterating the Differences: A Reply to Derrida. Glyph Review*, 2, 1977, s. 201): “I conclude that Derrida’s argument to show that all elements of language ... are really graphemes is without any force. It rests on a simple confusion of iterability with permanence”; J. Habermasa (Habermas, J., *The Philosophical Discourse of Modernity*. Cambridge, Polity Press 1990, s. 165): “Instead, similarly to Heidegger, Derrida sees

tike vďaka neuchopiteľnému, ktoré sa ukazuje prostredníctvom Derridovho štýlu písania. Najprv sa teda budeme venovať štýlu a odporu tejto knihy (v oboch zmysloch tohto slova) a v závere sa budeme pýtať, v čom spočíva ich špecifickosť. V nasledujúcej časti textu sa teda sústredíme na to, ako konkrétne Derrida odmieta syntax typu *A je x*, podeliac sa o vlastnú čitateľskú skúsenosť.

Odporný štýl

Odpor, ktorý Derridov text kladie, sa nachádza na štylistickej, ale aj na obsahovej úrovni: štýlom písania bežne chápeme možnosť výberu rôznych jazykových prostriedkov na vyjadrenie tej istej myšlienky, opakovanie obsahu toho istého rôznymi spôsobmi (tu sa však ukáže, prečo by sme tieto dve roviny mali chápať ako prelínajúce sa).

Derrida sa totiž prostredníctvom odporu chce vymaniť z logocentrizmu, zo subjekt-predikátovej reči. Táto Derridova snaha vykročiť z logocentrizmu sa neodráža len v jeho čítaní iných textov, a to pokiaľ ide o obsah jeho hyper-kritiky – v zmysle skúmania podmienok možnosti a nemožnosti logocentrizmu –, táto snaha je plne prítomná aj v spôsobe, akým píše, a teda v štýle.¹² Vykročenie z logocentrizmu so sebou prináša poukázanie na neuchopiteľné, ktoré je prerušením prenosu významu (obsah) a pozitívnym vyzdvihnutím tohto prerušenia (v logocentrizme je to, naopak, chybou). V štýle sa to prejavuje úplne konkrétnym rušením prenosu významu vo vlastnom texte.

Tým však Derrida nedospieva k absolútnemu prerušeniu prenosu významu, ktorý by bol absolútnym nezmyslom, a teda priamym opakom zmyslu. Jednak by to znamenalo, že sa z logocentrizmu dá úplne vyjsť – čo by však bolo možné len za predpokladu, že absolútny nezmysel je možný ako niečo absolútne mimo pojmu –, avšak to, čo je mimo pojmu, je takisto v pojme, a to práve ako jeho opak. Jednak by takáto naivná viera v úplné opustenie logocentrizmu stále predpokladala opozíciu samotného logocentrizmu – zmysel/nezmysel –, a práve týmto predpokladom by v ňom stále ostávala.

(Pokrač. pozn. č. 11) the modern condition as constituted by phenomena of deprival that are not comprehensible within the horizon of the history of reason and of divine revelation"; ďalej kritiku F. Laruella (Laruelle, F., *Machines textuelles. Déconstruction et libido d'écriture*. Paris, Éditions du Seuil 1976) a iných. Tieto spôsoby kritizovania Derridu sa samozrejme medzi sebou líšia, ale nám nejde o to, aby sme ukázali, že sa všetci títo kritici mýlia, ide nám iba o poukázanie na istý odpor textu.

12 Derridov štýl ale nemožno považovať ani za metódu, ani za spôsob práce, pretože Derrida ho nepoužíva systematicky – v rôznych dielach sa jeho stratégie líšia, na čo poukazujeme v závere tejto štúdie.

Napokon je očividné, že Derridovmu textu jeho čitateľ napriek odporu do istej miery rozumie. Nejde tu teda o absolútne oddelenie zmyslu od nezmyslu, akoby mohli existovať samy osebe, ale o zdôraznenie prelínania zmyslu a nezmyslu prostredníctvom konkrétneho štýlu písania. Derrida teda najprv identifikuje snahu logocentrickej tradície očistiť význam [*logos*] od písania [*gramē*] a od nezmyslu (toto očistenie je vlastne predpokladom každej gramatológie ako teórie písma), zároveň však poukazuje na nemožnosť tohto očistenia a nemožnosť alternatívy v podobe absolútneho nezmyslu alebo absolútneho zmyslu.

Derridova odporaná štylistika teda nie je nadbytočnou dekoráciou, a to ani v zmysle nejakej estetiky škaredosti. Takýto spôsob uvažovania o jeho štylistike by ignoroval to, čo možno považovať za jedno zo dôležitých tvrdení knihy *O gramatológii*: „... pojem samého znaku zostáva začlenený do dejín klasickej ontológie práve ním a rozlíšením, nech už je akokoľvek zastávané, medzi označujúcou stránkou a označovanou stránkou. Paralelizmus, korešpondencia stránok alebo rovín na tom nič nemení... To, že označované je pôvodne a bytostne (a nielen pre konečný a stvorený duch) stopou, že už je vždy v pozícii označujúceho, je zdanlivo nevinnou propozíciou, v ktorej musí metafyzika logu, prítomnosti a vedomia zrkadliť písmo ako svoju smrť a svoj zdroj.“¹³

Nadviážme tu na úvahy o oddelenosti a prelínaní: označované (*logos*, obsah) a označujúce (písané, štýl) sa podľa Derridu v dejinách metafyziky vždy považovali za oddelené entity, medzi ktorými panuje paralelizmus. Obsah sa v dejinách filozofie považoval za to, čo môže fungovať samo osebe a nepotrebuje nijaký suplement v podobe označovaného – najlepšie vieme, čo myslíme ako nejaký obsah či myšlienku práve vtedy, keď to máme sami na mysli. Text alebo písanie prichádzajú ako rôzne sekundárne suplementy, ktoré narúšajú toto pokojné a jednoliate ticho interiority, ktorá si rozumie.

Derrida však ukazuje, že označované je už vždy v pozícii označujúceho, čo znamená, že obsah je vždy už diferovaný, teda pripravený na zápis, a tak sa vlastne vždy potenciálne dá zapísať, a to ľubovoľným prostriedkom zápisu (reč, písmo, kresba atď.). Derrida to chce dôsledne aplikovať vo svojom texte, aby zvýraznil prelínanie obsahu [*logos*] a štýlu zápisu [*gramē*] a takisto prelínanie zmyslu (úspešný prenos zmyslu) a nezmyslu (zlyhanie prenosu zmyslu). Preto tu hovoríme o Derridovom radikálnom rozhodnutí, ktoré sa odráža v dvojitom písaní.

V tejto súvislosti Derrida komentuje svoju diskusiu so Searlom takto: „Toto dvojité písanie sa mi zdalo konzistentné s propozíciami, ktoré som chcel zároveň demonštrovať na teoretickej úrovni a ilustrovať v praxi rečo-

13 Derrida, J., *Gramatológia*, c.d., s. 80–81.

vých aktov.¹⁴ Tvrdí, že text *Limited Inc.* je napísaný v dvojitom registri: v diskusii so Searlom sa snažil reagovať na najprísnejšie normy filozofickej diskusie a odpovedať bod za bodom na jeho námietky. Zároveň to však robil tak, aby podporil dokazovanie na obsahovej úrovni svojho textu praktickým spôsobom: pri písaní vytváral príklady rečových aktov, ktoré poukazovali na nemožnosť aplikácie teórie rečových aktov na rečové akty samotné, a tak poukazovali aj na nedostatočnosť vlastných Searlových návrhov. Aby to, čo o písaní a o znaku tvrdil na obsahovej úrovni, odkryl aj na štylistickej úrovni svojho textu, pretože tieto dve roviny sa jednoducho prelínajú – ako všetky ostatné opozície.

Derridovi ide o to, aby svojím štýlom písania poukázal na neustálu nevyhnutnosť takéhoto prelínania sa. V knihe *O gramatológii* teda ide o to, aby sa ukázala nemožnosť nadradiť jeden člen nad druhý (význam nad text, obsah nad štýl) v tom zmysle, že by sa jeden z členov opozície vedel zaobísť bez druhého. Zároveň Derrida poukazuje na nemožnosť takého písania, ktoré by sa chcelo držať výlučne paralelizmu a ktoré by hlásalo primát transparentnosti obsahu – čím by popieralo dôležitosť neustálej možnosti neúspešného prenosu, ktorá nás odkazuje na neuchopiteľné. Štylistika sa tak stáva nositeľom obsahu. Je neoddeliteľnou, a nie suplementárnou súčasťou obsahovej vrstvy viet – písanie zasahuje v srdci obsahu ako logu. Nemožno si „odmyslieť“ písanie (práve v tejto nemožnosti spočíva odpor, ktorý chce Derridova štylistika klásť), aby sme dospeli k čistému významovému obsahu vety, ktorý by mali verne stelesňovať napríklad propozície zapísané v čistom a obsahu vernom logickom jazyku.

Uvedme niekoľko náznakov odporu:

a) Hoci je hlavným motívom knihy dekonštrukcia západnej filozofie a Derrida pri tom vychádza z *diferencie*, vysvetlenie tohto slova sa zo strany na stranu odkladá.¹⁵ Derrida často používa kruhové definície a vysvetlenia: diferancia je stopa, stopa je text, text je prapísmo, prapísmo je diferancia, stopa je diferancia atď. Napína tak svojich čitateľov odkladaním vysvetlenia kľúčového slova textu – diferencie. Napríklad: „Idea knihy, ktorá vždy poukazuje na istú prirodzenú totalitu, je dôkladne cudzia zmyslu písma. Je encyklopedickou ochranou teológie a logocentrizmu proti vpádu písma, proti jeho aforistickej energii a – čo spresníme ďalej – proti diferencii vôbec...“¹⁶

14 Derrida, J., *Limited Inc.* Evanston, Northwestern University Press 1988, s. 114.

15 Fišerová, M., Odložený význam. Derrida o sémantickej konštrukcii a deštrukcii. *Filozofia*, 69, 2014, č. 1, s.17.

16 Derrida, J., *Gramatológia*, c.d., s. 26.

K logocentrickej definícii slova *diferancia* sa však nedostávame nikdy. Vysvetlenie je vysvetlením bez vysvetlenia, je prečiarknutím vysvetlenia: „Stopa je vlastne absolútnym pôvodom zmyslu vôbec. To však znamená ešte raz povedať, že nejestvuje absolútny pôvod zmyslu vôbec. Stopa je diferenciou, ktorá otvára objavovanie a označovanie. Ako to, čo artikuluje živé v neživom vôbec, ako pôvod každého opakovania, ako pôvod ideality nie je ani ideálna, ani reálna, ani inteligibilná, ani zmyslová, ani priehľadným významom, ani nepriehľadnou energiou, a nijaký pojem metafyziky ju nemôže popísať.“¹⁷

Tieto vety, ktoré by hovorili o Derridovej nevôli povedať niečo o *diferancii*, sa musia v texte hľadať s vypätím síl, netvorí ucelenú časť textu. Derrida tak nechce zradiť neprítomnosť *diferencie*, pretože zradiť ju by znamenalo odpovedať na otázku *čo je diferancia?* – bolo by to sprítomnenie *diferencie*. Ja ako čitateľka teda ostávam zmätená, len veľmi pozvoľna sa odhaľuje tá vrstva textu, ktorá by niečo vysvetľovala. Ostávam hladná po vysvetlení a zdôvodnení, väčšinou sa musím uspokojiť len s naznačením toho, čo sa „azda raz“ povie priamo. Toto napätie, ktoré sa v čitateľoch vyvoláva, sa stupňuje a nikdy nebude ukojené v tejto línii. Knihu *O gramatológii* by sme teda nemohli prirovnáť k balzacovskému románu typu *Otec Goriot*, kde sa spočiatku nudíte a potom chcete dychtivo knihu zhltnúť, preskakujete stránky, len aby ste sa čo najrýchlejšie dostali k vyvrcholeniu. Derrida, naopak, neustále natahuje a udržuje pozornosť rozličnými upútavkami, nakoniec však neprináša rozuzlenie či záver v zmysle konečného verdiktu smrti (aj preto, lebo úplná smrť logocentrizmu nie je možná, ale možno sa o to aporeticky, no zároveň radikálne snažiť). Takéto Derridovo odkladanie môže spôsobiť znudenie čitateľa, ktorý knihu pravdepodobne odloží bokom, zatiaľ čo Balzac sa dá čítať aj počas celej noci až do rána, pretože napätie u neho graduje a pri vyvrcholení deja vyvoláva až neznesiteľnú chuť dočítať za každú cenu.

- b) Druhým aspektom je komplikovaná štruktúra viet, ich dĺžka, tézy textu nachádzajúce sa v negatívnych formuláciách: „Práve preto pra-písmo, ako podmienka každého lingvistického systému, pohyb diferencie, neredukovateľná pra-syntéza, otvárajúc zároveň v jednej a tej istej možnosti temporalizáciu, vzťah k inému a reč, nemôže tvoriť časť samého lingvistického systému, nemôže byť situovaná ako objekt v jeho oblasti“¹⁸, „Nie je možné mať vedu o samej diferencii v jej pôsobení ani o pôvode samej prítomnosti, t. j. o určitom ne-pôvode“.¹⁹

17 Tamtiež, s. 72.

18 Tamtiež, s. 67.

19 Tamtiež, s. 90.

Význam sa nikdy neukazuje jednoducho a jasne, dokonalý transport významu je mýtus a ešte k tomu biely.²⁰ A keďže neexistuje veda o *diferencií*, tak o nej treba hovoriť negatívne: diferéncia sa nedáva v prítomnosti subjekt-predikátovej vety. Derridovi ide aj o spochybnenie „dokonalejš“ francúzštiny, ktorá sa pestuje v akademických kruhoch a ktorá odmieta inakosť jazyka (jeho neuchopiteľnosť) spočívajúcu v určitom akcente alebo v tzv. „zlom“, odpornom štýle písania. Ten sa v akademických kruhoch netoleruje.²¹

- c) Tretím momentom je mnohovýznamovosť. Derridov štýl je založený aj na hre významov: stretajú sa tu rôzne významové roviny, ktoré poskytujú viacero možných interpretácií zároveň, pričom odlišné a úmyselne rozporné interpretácie vieme uznať za rovnako vhodné. Mnohovýznamovosť umožňujúca viacero interpretácií textu takisto odkazuje na to, že textu nevládne jediný význam, ale že je už sám diseminovaný a neucelený. Je to práve písanie, text (na rozdiel od reči), ktoré nám umožňujú poukazovať na disemináciu významu, na roztrúsenosť významu, ktorý pomaly prechádza do nezmyslu. Derridov text je „nepreložiteľný“ azda preto, lebo sa k tomuto roztrácaniu zmyslu (diseminácii zmyslu) sám hlási, považuje za svoju povinnosť ešte viac ju umocňovať.

Derrida navyše upozorňuje, že už len používanie kategórie mnohoznačnosti predpokladá jednotu zmyslu, pretože mnohoznačnosť je „mnoho-značná“ len vzhľadom na druhý člen svojej opozície, na jednoznačnosť: „Prítomnosť-nepítomnosť stopy, to, čo sa nesprie nazývať ani jej mnohoznačnosťou, ale jej hrou (pretože slovo mnohoznačnosť si vyžaduje logiku prítomnosti aj vtedy, keď sa jej začína vymykať), prináša v sebe problémy písma a ducha, tela a duše, a všetky problémy, ktorých prvé priblíženie sme spomenuli.“²²

- d) Derrida používa neografizmy: diferéncia, prapísmo, dekonštrukcia, diseminácia atď. Diferéncia je neografizmom práve preto, lebo rozdiel medzi slovom diferéncia a diferéncia sa v reči vôbec nedá rozoznať,²³ zato pri písaní je badateľný – Derrida tak opäť využíva výhody písaného slova. Preto hovorí o neografizmoch, a nie o neologizmoch, ktoré by iba opäť odkazovali na zmysel [*logos*]. Spôsob, akým Derrida preberá slová (napr. slovo *diferencia* môže pochádzať od Heideggera či Husserla, ale Derrida ho na-

20 Pozri Derrida, J., *Bílá mytologie*. In: *Texty k dekonstrukci*. Přel. M. Petříček jr. Bratislava, Archa 1993, s. 196–277.

21 Derrida sa tomuto problému venuje neskôr v rôznych textoch a reflektuje ho už aj politicky – v tejto súvislosti pozri napríklad: Derrida, J., *Le Monolinguisme de l'autre*. Paris, Gallilée 1996.

22 Derrida, J., *Gramatologie*, c.d., s. 78.

23 Vo francúzštine je to rozdiel medzi *différence* a *différance*, ktorý je takisto v hovorenej reči nerozpoznateľný.

chádza aj u Saussura, či u iných autorov naprieč dejinami filozofie), poukazuje takisto na „neoriginalitu“ knihy *O gramatológii*, ktorá si svoj slovník požičiava od iných filozofov, obracia ich pôvodný význam proti autorom samotným, aby sa tým dostala k neuchopiteľnosti týchto významov.

Ako som už zdôraznila v úvode: dekonštrukcia sa deje sama od seba, nepojmovosť je už obsiahnutá v každom texte, stačí ju len zvýrazniť. Derrida tak polemizuje so svojím vlastným autorstvom „dekonštrukcie“ a takisto spochybňuje svoje vlastné autorstvo knihy *O gramatológii*.

- e) Kniha neobsahuje ani úvod, ani záver. Už v predslove Derrida tvrdí, že nechce vybudovať svoju vlastnú gramatológiu, že gramatológia sa pravdepodobne nikdy neustanoví ako taká, a že teda a „nikdy nebude môcť definovať jednotu svojho projektu a svojho predmetu“.²⁴ Úvod je tak „neúvodný“ – dokonca predstavuje popretie možnosti úvodu, po ktorom by malo nasledovať jadro vypovedajúce o hlavnej, a tým aj „jedinej“ myšlienke knihy. Hoci tu nájdeme neustále odkazy na gramatológiu ako niečo, čo azda raz nastane, mne ako čitateľke nie je nikde predstavená ako samostatný projekt, projektom je práve už spomínané skúmanie podmienok možnosti a nemožnosti akejkolvek gramatológie, ktoré vedie k apórii.

Ak čítate túto knihu lineárne (pričom Derrida tu chce ukázať možnosť opaku lineárneho písania, a tým aj čítania), môže vás jej koniec v tomto zmysle sklamať a vaša pozornosť môže postupne ochabovať, lebo už ste unavení neustálymi predohrami bez konca. Zdá sa, že kniha *O gramatológii* by sa dala čítať aj zo stredu smerom k začiatku – tento postup by sa ukázal užitočnejší ako klasické čítanie od začiatku do konca. Derrida o knihe *O gramatológii* tvrdí, že by sme ju mohli považovať za dlhú esej rozčlenenú na dve časti, pričom medzi tieto dve časti by sme mohli vložiť knihu *L'écriture et la différance*, na ktorú sa tu často odkazuje.²⁵ Takisto odporúča naplánovať si čítanie knihy *O gramatológii* uprostred knihy *L'écriture et la différance*.

Výnimočný odpor

Spomínané štylistické črty nie sú v kontexte Derridovej tvorby výnimočné. Kniha *O gramatológii* však disponuje väčším odporom ako iné jeho texty: Derrida tu mlčí viac – a v tom spočíva väčšia radikálnosť jeho písania. Ten, kto číta knihu *O gramatológii* prvý raz – bez toho, aby vopred vedel niečo o dekonštrukcii –, sa nikdy nedozvie, prečo sa logocentrizmus dekonštruje sám od seba a prečo by ako čitateľ nemal chcieť ostávať v metafyzike pritom-

²⁴ Derrida, J., *Gramatológia*, c.d., s. 13.

²⁵ Tamtiež, s. 17; s. 27; s. 34; s. 55.

nosti. Derrida tu diferencii, ktorá by podľa všetkého mala byť kľúčovým slovom knihy, nevenoval ani jednu kapitolu. Čo ale môže znamenať táto väčšia radikálnosť?

Keď hovoríme o radikálnom úsilí opustiť logocentrizmus, znamená táto radikálnosť snahu o absolútne ticho? Je to radikálnosť, ktorá spočíva v tom, že by sme nepísali nič, čo by predpokladalo paralelizmus medzi označovaným a označujúcim? Znamená to, že by sme mali písať nezmysel? Alebo by sme mali byť ticho – aby sme tak dospeli do oblasti neuchopiteľného, ktorá by bola vzdialená od pojmovosti, teda od prenosu významu, ktorý je založený na paralelizme? Ticho by však tiež znamenalo – a presne o tom by aj hovorilo –, že chceme dosiahnuť opak prenosu významu.

Derridovi išlo skôr o poukázanie na to, že paralelizmus medzi označovaným a označujúcim je vlastne prelínaním. Akýkoľvek paralelizmus nie je možný: nemôžeme si vybrať medzi zmyslom a nezmyslom. A táto snaha je radikálnejšia ako v iných textoch, pretože Derrida odmieta vysvetľovať, vypovedať, ale nerobí to naivným tichom, snahou o absolútny nezmysel. Robí to pomocou nezmyslu, ktorý sa prelína so zmyslom. Radikálnosť knihy *O gramatológii* teda spočíva v tom, že po jej prečítaní nie je čitateľ schopný *diferencie* priradiť žiadny predikát – a práve v tom spočíva jej „nezmysel“. Diferencia je tu zahmlená, neuchopiteľná a kladie radikálny odpor.

Je to – samozrejme – iba provizórne gesto prvej Derridovej knihy *O gramatológii*, ktoré sám ako publikujúci autor musí vo svojich ďalších textoch prerušiť. Ide o texty, ktoré vyšli presne v tom istom roku ako kniha *O gramatológii: L'écriture et la différence* a *La voix et le phénomène*. Najmä v eseji „Différance“ z knihy *L'écriture et la différence* už Derrida diferenciu vysvetľuje, ale tak, že popiera každú možnosť jej vysvetlenia. „Kdybychom prijali tuto formu otázku s jejím smyslem a syntaxí (co je to ... ‘, ‘kdo je to ...‘), pak bychom museli připustit, že différence je vzniklá a odvozená, ovládaná a řízená z místa přítomného jsoucna, jímž může být věc, forma, stav, síla ve světě, ať už mají jméno jakékoli, nějaké co anebo přítomné jsoucno jako subjekt, nějaké kdo.“²⁶

V knihe *O gramatológii* Derrida, naopak, *diferenciu* ani len nepopiera samotným vysvetlením, vládne tu „ticho“. Akoby chcel ešte radikálnejšie odmietnuť logocentrický spôsob písania a uvažovania tým, že o „kľúčovom“ slove knihy sa nevytvára skoro vôbec, resp. len v útržkoch, vetami náhodne roztrúsenými po knihe, ktoré musí čitateľ namáhavo zhromažďovať a spájať. A práve v tom spočíva špecifickosť odporu, ktorý kladie táto kniha akejkolvek kritike, a tým aj akémukolvek čítaniu. V jej radikálnosti, no zároveň v provi-

26 Derrida, J., *Différance*. In: *týž, Texty k dekonstrukci, c.d., s.159.*

zórnom „tichu“ o *diferäncii*, ktoré je väčšie než v iných Derridových textoch.²⁷ Akoby tu Derrida ešte veril, že v snahe o vykročenie z logocentrizmu možno rozlišovať rôzne stupne radikálnosti, alebo ako keby chcel aspoň provizórne ukázať, že možno napísať knihu bez toho, aby sa vypovedalo o jej jadre.

Záver

Odporovanie knihy *O gramatológii* sa teda ukazuje v jej štýle: kniha odoláva kritikovi, ktorý nebude schopný identifikovať „kritizovateľné vety,“ propozície, ktoré možno jednoducho znegovať. Hoci by sa dostal k takýmto subjekt-predikátovým vetám – čo sa vždy dá spraviť bez ohľadu na výsledok –, k hlavnej myšlienke knihy by ho to aj tak nedoviedlo. Odoláva tu najmä „kľúčové slovo“, a to práve preto, že odmieta byť kľúčom k čítaniu. Napokon by kritik mohol chcieť kritizovať spôsob, akým Derrida kritizuje, ale tu mu zase kladie odpor povaha Derridovej hyper-kritiky, ktorá nielenže nekritizuje v zmysle vyvracania nepravdivých tvrdení, nielenže jej nestačí objavovať podmienky možnosti – ona sa obracia rovnako k podmienkam nemožnosti. Ako možno kritizovať toho, kto si za cieľ kladie objaviť podmienky možnosti a nemožnosti pojmovosti a za svoje teritórium považuje to, čo sa objavuje spolu s prerušením prenosu zmyslu, a teda spochybňuje samotnú možnosť kritiky?

27 Derrida bol za negatívneho teológa označovaný skôr na základe svojich neskorších textov – pozri napr. Caputo, J., *The Prayers and Tears of Jacques Derrida. Religion without Religion*. Bloomington & Indianapolis, Indiana University Press 1997); či Taylor, M. C., *Erring: A Postmodern A/Theology*. Chicago, University of Chicago Press 1984). Nám však nejde o Derridov vzťah k teológii, ktorá môže byť negatívna alebo pozitívna, ale skôr o jeho vzťah k tichu, ktorý prekračuje rámec akejkoľvek teológie. Ako upozorňuje François Dastur (Dastur, F., *Déconstruction et phénoménologie*. Paris, Hermann 2016, s. 63), Derrida sa v knihe *O gramatológii* jednoznačne vymedzuje voči teológii, keďže hovorí: „Teológie nekonečna sú vždy logocentrizmami...“ (Derrida, J., *Gramatológia*, c.d., s. 78).

SUMMARY

A Critique of Grammatology?

This paper aims to highlight “ugliness”, of which the book *Of Grammatology* is certainly not devoid. This ugliness is identified here with a resistance to critique (in the Slovak language the words meaning “ugliness” and “resistance” share a common root – “odpor” and “odpornosť”). It is resistance referring to a “rester”, to something that rests in its place without being penetrated by conceptuality, a transparent transport of the meaning. We propose a translation of Derrida’s term “restance” to Slovak. Contrary to what is often believed, we claim that *Of Grammatology* is more radically resistant – more silent.

Keywords: resistance, restance, ugliness, critique, Jacques Derrida, *Of Grammatology*, silence

RÉSUMÉ

La critique de la grammatologie ?

Nous entendons de montrer dans notre texte que la « résistance » par laquelle se signale le livre *De la grammatologie*, identifiée ici avec la résistance envers la critique (tout en travaillant dans notre texte avec les deux significations de mot la « résistance »). Nous joignons la première signification du mot la « résistance » avec le néographisme derridien « *restance* » et par là nous proposons de traduire ce néographisme en slovaque comme « odporovanie ». Le mot slovaque « odporovanie » se relie à la résistance contre la conceptualité, contre la transposition transparente de la signification. Nous parlons à la fin de notre texte de la radicalité certaine de cette résistance, si caractéristique pour le livre *De la grammatologie*.

Les mots clés : résistance, restance, critique, Jacques Derrida, *De la grammatologie*, silence